

OGAHIY TARIXNAVISLIK MAKTABI VA XORAZM ADABIY MUHITI

Farg'ona davlat universiteti filologiya
fakulteti 3-bosqich talabasi
Zokirjonova Marjona G'ofurjon qizi

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar: Ogahiy, Xorazm adabiy muhiti, tarixnavislik maktabi, "Zubdat ut-tavorix", "Riyoziy ud-davla", "Gulshan ud-davla", Xiva xonligi tarixi, Munis, Xorazm tarixshunosligi, XIX asr, tarixiy manba, adabiy an'ana, saroy adabiy muhiti, Sharq tarixchiligi, o'zbek tarixshunosligi.

Ushbu maqolada XIX asr Xorazm adabiy muhiti va unda shakllangan Ogahiy tarixnavislik maktabi xususida so'z yuritiladi. "Zubdat ut-tavorix", "Riyoziy ud-davla", "Gulshan ud-davla" singari asarlar asosida Ogahiy tarixchilik an'alariga qo'shgan hissasi, uslubiy o'ziga xosligi hamda tarixiy voqelikni yoritish mezonlari tahlil qilinadi. Shuningdek, Xiva xonligi davridagi ma'naviy muhit, adabiyot va tarixshunoslikning uzviyligi ilmiy yondashuvda bayon etiladi.

KIRISH

XIX asrning birinchi yarmi Xorazm adabiy muhiti uchun nihoyatda sarmahsul davr bo'lib, bu muhitda turkiy til va adabiy-tarixiy yozuv an'analari yuksak darajaga ko'tarildi. Ana shu davrda ijod qilgan Muhammad Rizo Ogahiy o'zining nihoyatda boy nasriy va nazmiy merosi bilan o'zbek adabiyoti tarixida alohida mavqega ega bo'ldi.

Ogahiy faqatgina lirik shoir emas, balki o'z davri siyosiy-ijtimoiy hayotini yoritgan yetuk tarixnavis, tarjimon va ma'rifatparvar sifatida tanilgan. U o'zbek tarixshunosligida alohida "Ogahiy tarixnavislik maktabi"ni shakllantirdi. Bu maktabning asosiy xususiyati – tarixiy voqealarni xolis, aniq, davriy ketma-ketlikda, badiiy tafakkur bilan uyg'un holda bayon etishdir.

Ogahiy qoldirgan tarixiy asarlar, xususan "Zubdat ut-tavorix", "Riyoziy ud-davla", "Gulshan ud-davla" Xiva xonligi tarixining muhim manbalari sifatida katta ahamiyatga ega.

ASOSIY QISM

1. Xorazmning XIX asrdagi adabiy-ma'naviy muhiti

Xorazmda XIX asr boshlarida tashkiliy jihatdan mustahkam adabiy muhit shakllangan bo'lib, unda Munis, Ogahiy, Komil Xorazmiy, Bayoniy kabi ijodkorlar yetuk ijod maktabini yaratdilar. Xonlik saroyida Munis tomonidan boshlangan tarixiy yozuv an'alarini Ogahiy davom ettirdi.

Bu muhitning asosiy jihatlari:

- saroyda ilm-fan va adabiyot vakillarining qo'llab-quvvatlanishi;
- tarix, tarjima, nazm va nasrning parallel rivoji;
- voqealarni bayon etishda tilning soddaligi va xalqona ruhning ustunligi;
- tarixiy hodisalarda axloqiy-ruhiy baho berish an'anasining shakllanishi.

Shunday muhitda Ogahiy tarixnavislik maktabining poydevori qurildi.

2. Ogahiy tarixnavislik maktabining shakllanishi

Ogahiy Munisning shogirdi va jiyani bo'lib, tarixchilikka ilk qadamlarini aynan Munisning topshirig'i bilan qo'ydi. "Firdavs ul-iqbol"ni Munis vafotidan keyin tugallashi uning tarixnavislikdagi dastlabki tajribasi bo'lgan.

Ogahiy maktabining asosiy tamoyillari:

- vositali ishtirok: Ogahiy ko'plab voqealarning guvohi yoki bevosita ishtirokchisi bo'lgan;
- xronologik aniqlik: voqealar yillar, oylar, ayrim joylarda kunigacha aniq qayd etiladi;
- siyosiy jarayonlarni xolis yoritish: xonlar faoliyati bahosida ham adolatga intilish;
- badiiy tasvirning uyg'unligi: tarixiy matnda poetik obraz, tashbeh, tazmin, istiora kabi usullar paydo bo'ladi;
- saroy diplomatiyasi, qo'shin yurishlari, soliq tizimi haqida batafsil ma'lumot berish.

Bu jihatlar Ogahiyning Sharq tarixiy-nasriy maktabining yirik vakiliga aylantirdi.

3. "Zubdat ut-tavorix": mazmuni va tarixshunoslik qiymati

“Zubdat ut-tavorix” – Ogahiyning XIX asr o‘rtalariga oid muhim tarixiy manbalaridan bo‘lib, unda Xiva xonligi siyosiy hayoti, xonlar o‘rtasidagi hokimiyat almashishlari, qo‘shni davlatlar bilan munosabatlar batafsil yoritiladi.

Asarning ahamiyatli jihatlari:

-Eltuzar va Muhammad Rahimxon I davridagi siyosiy jarayonlar mukammal bayon qilinadi.

-Ko‘hna Xorazmning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti (yer-suv tizimi, soliq, harbiy yurishlar) haqida aniq dalillar keltiriladi.

-Asarda Xorazm adabiy hayoti, shoirlar faoliyati, saroydagi ilmiy an‘analar ham o‘rin olgan.

“Zubdat ut-tavorix” tarixnavislik uslubining pishgan, ilmiy-tahliliy talqinlar kuchli bo‘lgan asar sifatida qadrlanadi.

4. “Riyoziy ud-davla”: voqeyiy-tarixiy ketma-ketlikdagi yondashuv

“Riyoziy ud-davla” Ogahiyning yetuk tarixshunos sifatida shakllangan davriga mansub bo‘lib, unda Olloqulixon davrining siyosiy faoliyati, islohotlari, yurishlari va davlat boshqaruvi yoritiladi.

Asarning o‘ziga xos tomonlari:

-Olloqulixonning ta‘lim, adabiyot, hunarmandchilikka e‘tibori alohida ta‘kidlanadi.

-Xorazmning Rossiya, Buxoro amirligi, Qo‘qon xonligi bilan diplomatik aloqalari haqida qimmatli ma‘lumotlar beriladi.

-Harbiy yurishlarning batafsil tavsifi, qo‘shin tarkibi, yurish taktikasi qayd etiladi.

-“Riyoziy ud-davla” tarixiy manba sifatida Xiva xonligi tashqi siyosatini o‘rganishda asosiy asoslardan biridir.

5. “Gulshan ud-davla”: Ogahiy tarixnavislik maktabining yetuk namunasi

“Gulshan ud-davla” Muhammad Aminxon davriga bag‘ishlangan bo‘lib, Ogahiyning eng yetuk tarixiy asarlaridan biri sanaladi.

Unda:

-Muhammad Aminxonning davlat boshqaruvidagi islohotlari,

- Yangi harbiy tartiblar, qo‘shinlarning qurollanishi,
- Xonlikda qurilgan inshootlar va obodonchilik ishlari,
- U davrdagi adabiy-ma’naviy hayotning ravnaqi haqida batafsil ma’lumot beriladi.

Asarning badiiy-tasviriy jihatida kuchli: Ogahiy voqealarni nafaqat tarixchi, balki shoir nigohi bilan tasvirlaydi.

6. Ogahiy tarixnavislik maktabining ilmiy ahamiyati

Ogahiy tarixiy asarlarining qiymati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

Xiva xonligining XIX asr tarixi bo‘yicha asosiy birlamchi manbalar hisoblanadi.

Davrning siyosiy, harbiy, diplomatik, iqtisodiy hayoti to‘liq qamrab olingan.

Til va uslub jihatidan turkiy adabiy tilning yuksak namunasi sifatida qadrlanadi.

Sharq tarixnavisligining Munis – Ogahiy – Bayoniy an‘anasini shakllantirgan.

Shuningdek, Ogahiy maktabi keyingi tarixchilar (Bayoniy, Komil Xorazmiy, va boshqalar) uchun asos bo‘lib xizmat qilgan.

XULOSA

XIX asr Xorazm adabiy-madaniy muhiti Markaziy Osiyoda tarixnavislik, adabiyot va ijtimoiy fikr rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan davrlardan biridir. Bu jarayonning markazida turgan Muhammad Rizo Ogahiy o‘zining serqirra ijodi bilan o‘zbek adabiyoti va tarixshunosligi taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab berdi. U Munis tomonidan yo‘lga qo‘yilgan tarixiy yozuv an‘anasini davom ettiribgina qolmay, uni yangi ilmiy yondashuv, badiiylashgan tarixiy tasvir va aniq xronologik bayon bilan boyitdi. Shu jihatdan Ogahiy yaratgan tarixnavislik maktabi Sharq tarixiy nasr an‘anasida o‘ziga xos ilmiy-estetik maktab sifatida shakllandi.

“Zubdat ut-tavorix”, “Riyoziy ud-davla” va “Gulshan ud-davla” asarlari Xiva xonligi tarixining eng muhim siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Bu asarlarda sulola almashinuvi, davlat boshqaruvi, saroy hayoti, qo‘shin yurishlari, xalqning turmush tarzi, qo‘shni davlatlar bilan munosabatlar kabi ko‘plab masalalar aniq faktlar asosida bayon etilgan. Ogahiyning badiiy mahorati tufayli tarixiy

matnlar o'quvchi uchun quruq voqeanoma emas, balki chuqur ma'naviy mazmunga ega bo'lgan tarixiy-estetik manbaga aylangan.

Ogahiy tarixnavislik maktabining eng katta qiymati shundaki, u tarixni faqat hodisalar ketma-ketligi sifatida berib qolmay, balki voqealar ortidagi siyosiy sabablar, ijtimoiy jarayonlar, shaxslar xarakteri va ularning davr taqdiridagi o'rnini ham yoritib beradi. Bu esa XIX asr Xiva xonligi tarixini ilmiy rekonstruksiya qilishda, siyosiy jarayonlarni izohlashda va o'sha davrning madaniy hayotini o'rganishda asosiy manbaviy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, Ogahiy ijodi Xorazmning adabiy muhitida badiiy tafakkur rivojining yuqori darajada bo'lganini, adabiyot va tarixning o'zaro uyg'unlashgan holda taraqqiy etganini yaqqol ko'rsatadi. Uning ijodi keyingi tarixchilar—Bayoniy, Komil Xorazmiy va boshqa jadid davri ziyolilari uchun ham mustahkam metodologik zamin yaratdi. Shu ma'noda, Ogahiy nafaqat o'zbek tarixiy nasrining yirik vakili, balki milliy tarixiy xotirani shakllantirgan buyuk ma'naviy siymo sifatida baholanadi.

Umuman olganda, Ogahiy yaratgan tarixiy asarlar o'zbek xalqining davlatlilik tarixi, madaniy merosi va ijtimoiy tafakkurining bebaho xazinasidir. Bu asarlar bugungi kunda ham tarixchilar, adabiyotshunoslar, tilshunoslar va madaniyat tadqiqotchilari uchun muhim ilmiy manba bo'lib qolmoqda. Ogahiy XIX asr Xorazm adabiy muhiti va tarixnavislik an'alarining yetuk vakili sifatida nafaqat shoir, balki sermahsul tarixchi, tarjimon va ma'rifatparvar sifatida o'zbek adabiyoti tarixida alohida o'rin egallaydi.

“Zubdat ut-tavorix”, “Riyoziy ud-davla”, “Gulshan ud-davla” kabi asarlarda Xiva xonligi tarixining muhim siyosiy-ijtimoiy voqealari, davlat boshqaruvi, madaniy hayot, harbiy yurishlar va xalq turmush tarzi keng tasvirlangan. Bu asarlar Ogahiy tarixnavislik maktabining asosini tashkil qiladi va bugungi tarixshunoslik uchun bebaho manba bo'lib xizmat qiladi.

Shu tariqa, Ogahiy nafaqat Xorazm tarixiy-adabiy maktabining yetakchi namoyandasi, balki o'zbek tarixnavisligining poydevorini mustahkamlagan ulug' allomalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Ogahiy, Muhammad Rizo. Zubdat ut-tavorix. – Toshkent: Fan, 1992.
- 2.Ogahiy, Muhammad Rizo. Riyoz ud-davla. – Toshkent: Yozuvchilar uyushmasi nashriyoti, 1999.
- 3.Ogahiy, Muhammad Rizo. Gulshan ud-davla. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2005.
- 4.Munis Xorazmiy. Firdavs ul-iqbol. – Toshkent: Fan, 1999.
- 5.Bayoniy. Shajarayi Xorazmshohiy. – Toshkent: Fan, 1994.
- 6.Rajabov, A. O‘zbek tarixnavisligi tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
- 7.Jo‘rayev, T. Xorazm adabiy muhiti va tarixiy manbalar. – Urganch: Xorazm, 2012.
- 8.Bo‘riboyev, R. Ogahiy va Munis tarixiy merosi. – Toshkent: Fan, 2008.
- 9.Qosimov, B. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2006.
- 10.G‘afurov, B. Xiva xonligi tarixidan lavhalar. – Toshkent: Sharq, 2015.
- 11.Qilichev, O. Xorazm tarixiy-madaniy rivoji. – Urganch: Xorazm universiteti nashriyoti, 2020.
- 12.Madrahimov, A. O‘zbek tarixiy nasri taraqqiyoti. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.
- 13.Yusupov, Sh. O‘zbek adabiy manbashunosligi. – Toshkent: Universitet, 2001.
- 14.Yo‘ldoshev, Q. Mumtoz nasr va tarixnavislik an‘analari. – Toshkent: Fan, 1998.
- 15.To‘laganov, S. Xorazmning XIX asr madaniy hayoti. – Toshkent: Akademnashr, 2019.